

■ Revan Cavid

Sənət və insan münasibətlərinin tarixi təkamülündə yaradıcı tərəf hansıdır? Öncə insanmı yarandı, yoxsa incəsənət? Hansı birinci göründü və ya görünən nə idi? Əlbəttə, bu üç sualın məcrası bizi böyük sularda üzümə vadar edəcək. Müəlliflərin müşahidədən

lar. Ədəbiyyat fəlsəfəni bu buz sərhədin üzərindən aşırıb adamlara çatdırmağa bildi. Bu, fəlsəfə və ədəbiyyatın fərqi haqqında.

Aqşın Yeniseyin “Tarix və Tale” romanı beş illik bir fasilədən sonra müəllifi yeni ədəbiyyatımızda bir daha hadisəyə çevirə bilirdi. O (müəllif) isə beş il qabaq dediklərini təkrarlamağı seçdi və bizim üçün bu beş illik inzivadan heç nə gətirmədi. Roman adından, kitabın dizaynından tutmuş, mətnlərin estetik olmayan səliqəsizliyinə qədər ədəbiyyat nümunəsi kimi yox, (ən yaxşı halda) fəlsəfi traktat kimi bizə təqdim olundu. Bir xalqın formalaşmaqda olan altşüuru haqqında illərə üzümə yaş əski kimi çırpılan həqiqətləri esselərində, şeirlərində

aldatmaq. “Tarix və Tale” romanını bu günün aktual təhkiyəsinə görə redaktə etsən, kitab yəqin iki yüz səhifədən az olacaq. Müəllifin dilinə qarışmaq, təhkiyəsinə müzakirə etmək olarmı? Əlbəttə, olar. Yeni nümunə yeni zövq gətirməlidir. Sənət günün ənənəvililiyini yox, çağdaşlığını yaşadan nəsnədir. Aqşının romanı ənənəvi nəsrin oxucudan uzaq düşən, öz müdrikliyində və fərdi təxəyyülündə hələ də özünü isbatlamağa çalışan fraqmentlər toplusudur.

Romandakı əksər hadisələr yarımçıqdır. Bədii həllini tapmır. Fəlsəfi və çilçirəqlı Paris ballarına bənzəyən cümlələr yəqin ki oxucularda rəngli bir atmosfer yarada bilir. Bu, Aqşının sadə izah olunan

necə yazmaqda deyil. Əslində, bu bərədə də yazmaq olar ki, bu günün nəsr elə nə yazmağın orijinallığı üzərində qurulub. Hadisə tapmaq – günün romanında ən vacib olan budur. Seymur Baycan imzasını da təsadüfi çəkmədim. Seymurun hadisələri aktual, yumor üçün gərəkli və soyuqqanlı təhkiyə ilə ifadə olunan tapıntılarıdır.

Verdiyim ilk üç suala qayıdaq. “Tarix və Tale” romanı birinci və ikinci suala cavabı budur:

– İnsan yarananda artıq sənət var idi.

Aqşın Yeniseyin hadisələrdə və detalların mahiyyətində fəlsəfə axtarışı buna görədir.

Üçüncü suala cavabı:

– Öncə insan göründü.

Obrazların zahiri təsvirindən

İntellektual yadlıq və ya müəllifin özünü isbatı teoremi

Aqşın Yeniseyin “Tarix və Tale” romanı haqqında

sonrakı təxəyyüldə emal prosesinin şəkil dəyişməsi sənətin (hələki ümumi mənada) təsnifləndirilməsinə, onun zövq hadisəsinə çevrilməsinə şərait yaradan ilk hərəkətlənmə idi. Mədəniyyətlərin formalaşması dövründə və tarixin özünə etdiyi ən böyük jestdən – kitab çapının ixtirasından sonra çox çeşidli sənət nümunələrinin müqayisə edilməsi, onların təhlili və tənqidi rəhbər vəzifəyə çevrildi. Qədim dövrün insanı ona verilən mətnləri sorğulamadan qəbul etdiyi halda, orta çağın insanı bunun əksini etdi. Tarix bir dəfə – renessansda insanı aldatmışdı və növbəti dəfə insan aldanmaq istəmirdi. Bu özgüvən və qərəz sənətdə detalların qabardılmasına, “kim yaxşı təsvir edəcək?” yarışının başlanmasına zəmin yaratdı. Təsvir sənəti ən açıq şəkildə özünü rəssamlıqda, ən gizli şəkildə isə musiqidə göstərdi. Ədəbiyyat isə təsvir sənətinin insan və onun taleyindəki yerini tapdı. Həm də bu kəşfi obrazlı şəkildə ifadə edə bildi. Sifətləri insan üçün önəmli edən ədəbiyyat oldu. Fəlsəfə isə təsvir sənətinin mahiyyətini açıqladı. Sifətlərin önəmi və önəmizliliyi haqqında aksiomlar “uydurmağa” başladı. Vacib bir misisiya idi, ancaq aksiom mətnlər oxucu ilə arada bir buz sərhəd saxlayırdı. Onlar mütləq isbat axtarırdı-

orijinal istedadla danışmaq qurtaran Aqşın Yenisey bu romanla ağ bayrağını qaldırdı. Onun tükənmişliyi və özünü dayanmadan təkrarı yəqin ki dörd yüz səhifəlik fəlsəfi icmal ilə yekun vuracaq. Çağdaş ədəbiyyatımızın ən böyük imzalarından biri ilk romanında olduğu kimi bu dəfə də sadəcə sətirlərdən ibarət idi.

Bu kitab üzərindən roman sənəti haqqında nə isə danışmaq yersiz olar. Çünki roman adına minimum standartların heç biri yoxdur. Aqşın Yeniseyin etmək istədiyi eynisini Kazuo İşiquro “Dəyişən dünyanın rəssamı” romanı ilə edib. Yapon xalqının təfəkkürünü, onun mühari-bədən əvvəl və sonrakı altşüurunu bir rəssamın ailəsinin hekayəsi ilə təsvir edir. İşiquro təhkiyədə sadə cümlələrə, sadə təsvirlərə önəm verir. Məişətdən gələn mətnlərin məişət ümumişliyinə diqqət edilməlidir. Xalq təfəkkürünü dastanlardan, nağıllardan bugünkü alternativ roka qədər izləsək, təhkiyə üslubu bizə aydın olar. Əlbəttə, “müəllif məhz belə yazmalıdırlar” hökmündən uzaq olmaq şerti ilə. Məsələn, bir ailənin timsalında xalqın ailə institutu haqqında təsvir yazıb, sonra “Ayrılıq, ölümün plagiatıdır” cümləsini illər əvvəl şeirindən dartıb o cür təsvirə calaq etməyin məqsədi nədir, görəsən? Və ya iki nəfər edam hökmü oxunacaq məhbusun dilindən “Ölüm də özü haqqında təsəvvürlərdən qorxulu deyil...” fəlsəfəsinin, həm də obrazın yaşadığı, gəldiyi toplumun necə bir kütlə olduğunu yüz əlli səhifə yazandan sonra bədii həlli olmadan o dialoqda nə işi var, bilmirəm. Beş mərtəbəli, həmciins üzvlərlə dolu olan, feili sifətlərin tüğyan etdiyi cümlələrin dövrü keçdi. Bunu anlamaq bizim üçün çətin olacaq, çünki sovet ədəbiyyatının kölgəsi hələ də üstümüzə çəkilməyib. Aqşın Yenisey imzasında bu cür cümlələr bir qədər intellektual, daha çox fəlsəfi don geyinir. Ancaq mahiyyət eynidir: oxucunu dilin şirəsi ilə

istedadı ilə bağlıdır. Kitabı rahat kreslodə oturub bir dəfəyə yüz səhifə oxuya bilərsiniz. Ancaq daha yaxşı təklifim də var: müəllifin şeir kitablarını alıb vərəqləyin.

Məişət mövzusu da ənənəvi serial barbarlığından çıxma bilmir. Sona qədər davam edən bir ailənin “dramında” populyar industriyanın bütün detallarını görmək olur. Əslində, müəllif romanı başdan-ayağa bu cür davam etdirsəydi, daha uğurlu bir bestseller nümunəsinə çevirərdi (bu kitabın da bestseller olacağına inanıram).

Roman üçün vacib olan iki xammal – hadisə və dil müəllifin fərdi düşüncələrinin bədii əhvalatə çevrilməyən fəlsəfəsində itir. Hərdən Aqşın roman yazdığını unudur və essevari gedişləri kobudcasına tapdığı detallara “yamaq” edir. Məsələn, Borxesin məşhur “Əlif”i bir neçə abzasdan sonra ölüm haqqında essayə çevrilir və daha bir neçə abzasdan sonra yenidən hekayə ritminə qaydır. Bu elə bir harmoniyada baş verir ki, yalnız sonda nöqtəni görəndən sonra icmala dalırıq. “Tarix və Tale” isə davamlı şəkildə roman olmaq cəhdlərindən qurtula bilməyən nəhəng essedir.

Roman yeni dövrün psixologiyası haqqında məlumatlar verməkdən çəkinmir. Və demək olar ki, müəllif yazdığı toplumun insanlarını əlinin içi kimi tanıyır. Ancaq bu tanışlıq da roman boyu havadan asılı qalır. İsa və Musanın dialoqlarındakı fəlsəfi pafos keçən əsrin sonlarında meydana şairlərinin pafosundan fərqlənir. Stəkana dolu tərəfdən baxıb, fəlsəfi pafosu Aqşın Yeniseyin özünə və yeni nəsle ironiyası kimi qiymətləndirirəm və ümid edirəm ki, həqiqətən belədir. Nəsiləşə Seymur Baycanın orijinal hadisə tapıntılarına və (heç olmasa) balzakvari romanlarına alternativ olmayan “Tarix və Tale” mövzu tapıntısı nöqtəyi-nəzərindən də uduzmuş mətnidir. Məsələ nə və ya

daha çox daxili aləmini şərh etmək də buradan qaynaqlanır. Lakin Aqşın daxili monoloqların, şüur axınının romana səmt verməsinə imkan yaratmır, esse və qeyri-ciddi məqalə təhkiyəsinin əlindən bərk-bərk yapışır. Onun qarşılaşdığı insan homosapiensin eqosuna yoluxmadığı insanlardır. Və o, insanlara (obrazlarına) öz hirsini və (kimlərsə olan) kinini tuşlayır. Romanı oxuduqca müəllifi və onun cəmiyyətdəki statusunu aydın hiss etmək olar. Günümüzün roman sənəti buna qarşıdır. Müəllif mətnə allah kimi yuxarıdan baxmalı, onun içində ölü kimi gəzməlidir. Şəxsi hissləri mətnin emosiyasına bir mənalı şəkildə təsir etməməlidir.

Aqşın Yenisey sadəcə sonuncu romanında deyil, bundan əvvəlki roman eksperimentində də, esse və məqalələrində də, şeirlərində də oxucularına qarşı intellektual yadlıq hiss edir. Bütün hallarda bədii mətni təqdim edən yazıçı, əlbəttə, oxucudan daha yaxşı anlayır nə yazdığını. Problem budur ki, Aqşın oxucusundan narahatdır. Bu isə özünün də dediyi kimi (bu qədər illərin ədəbiyyat təcrübəsindən sonra belə), istedadını isbat etmək dərində olduğundandır.

Şeirdə olduğu kimi nəsrə də izah etmək, ancaq istedadın yorğunluğundan xəbər verir. “Tarix və Tale” ilk abzasdan son cümləyə qədər izah edən fraqmental sətirlər toplusudur, roman yox.

Son yazılardan birində Aqşın Yenisey şair və yazıçılarımızın müasir tendensiyalara uduzduğunu, yeni dilin yaranmasında iştirak etmədiklərini yazır. Romanı ilə isə nəinki yeni dil yaratmağa can atmır, köhnə dilin, köhnə təhkiyənin tozunu çıxaraq yenidən və yenidən (dörd yüz səhifə) tozanaq qaldırır.

Romanın ədəbiyyat tarixinə uduzduğunu yazdım, taleyində müəllifə və mətnə uğurlar!

